

Княгиня Ольга

Легендами овіяний образ княгині київської, дружини князя Ігоря — Ольги, мудрої державної діячки, керівника і воїна, її діяльність залишила помітний слід у східнослов'янській історії X ст. Велика княгиня Ольга (скандинавською — Хельга) відома широкому загалу як свята й рівноапостольна церковна діячка. Стародавні літописці, без сумніву, симпатизували княгині — дружині Ігоря й регентці у пору неповноліття їхнього сина Святослава. Вони часто описують її як вродливу, енергійну, хитру й передусім мудру правительку. Та найбільший комплімент робить цій жінці літописець-чоловік, повідомивши читача про її «чоловічий розум». Вихваляння, що ними щедро обсипали Ольгу монахи-літописці, почасти можна пояснити тим, що 955 р. вона прийняла християнство. Але навіть без цього Ольга лишалася б видатною правителькою.

Прибула вона до Києва 903 р. «Літопис руський» свідчить: «Коли Ігор виріс, він ходив у походи вслід за Олегом, і кожен слухався його. І привели йому жону із Пскова, на ім'я Ольга». І стала вона не лише дружиною, а й мудрою помічницею Ігоря. Дослідники по-різному відповідають на питання: де й коли народилася Ольга, з якої родини походила, чи була князівського роду? Найпоширенішою є думка, що дитинство княгині минуло в селі Вибути поблизу Пскова, де, мабуть, вона і зустрілася зі своїм майбутнім чоловіком, який покохав її за красу та незвичайний розум.

Ігор ходив у походи, він підкорив древлян, уличів, інші східнослов'янські племена, що відокремились від Києва ра початку його князювання. 915 р. уклав мирну угоду з печенігами, які з'явилися тоді в південноруських степах. 941 р. здійснив невдалий похід на Константинополь. А 944 р. знову вирушив на Візантію і, отримавши викуп, уклав з нею договір.

Ольга взяла на себе всі турботи по управлінню державою.

Скоро після того, як був укладений мир з Візантією, відбулась одна з найцікавіших подій в історії Русі X ст. — древлянське повстання 945 р., причиною якого стала спроба Ігоря запровадити в Іскоростені повічний збір данини. Повсталі древляни убили Ігоря й рушили на Київ. Однак Ольга, котра лишалася у Києві з малим Святославом, зуміла обхитрити їх і згодом розгромила. Вона швидко й жорстко помстилася за чоловіка. Літописець Нестор так розповідає про цю помсту та про початок князювання Ольги. Після вбивства Ігоря древлянські послі приїхали до Києва і запропонували Ользі піти заміж за їхнього князя Мала. Княгиня веліла тих послів разом з човном, на якому припливли, скинути в глибоку яму, викопану за городом на теремному дворі, і потім закопати живими.

Розправившись таким чином зі сватами, Ольга звернулася до древлян з проханням прислати за нею найбільш знатних мужів — князівського роду, бояр, купців. Коли ті прибули до Києва, Ольга наказала витопити баню, яку потім запалили разом з послами. Такими були перші дві її помсти древлянам.

Сватання князя Мала аа Ольгу, на думку дослідників, відбивало пережитки матріархату, архаїзм у поглядах древлян. Дії Ольги — поховання сватів у човні, наказ витопити баню для послів — прикмети поховального обряду, що сягають сивої давнини й пов'язані з кривавою помстою.

Третя помста за жорстокістю була найстрашнішою. Ольга сповістила древлян про своє бажання поплакати над труною чоловіка і вчинити тризну. Поблизу міста Іскоростеня наказала вона насипати величезний курган. Коли ж древляни повпивалися, Ольжині отроки посікли їх п'ять тисяч.

Наступного року княгиня зібрала військо, взяла з собою малолітнього сина Святослава, воєводу Свенельда й рушила в Древлянську землю, щоб остаточно «примучити», тобто приборкати древлян та обкласти їх тяжкою даниною. Битву було виграно, але древляни втекли й зачинились у своїх градах. Облога тривала цілий рік, доки Ольга не запропонувала древлянам відкупитися малою даниною: од двора по три голуби і по три горобці. Кожному з птахів Ольга звеліла прив'язати трут з вогнем й, коли смеркнеться, відпустити на волю. Птахи полетіли у свої гнізда, і спалахнув Іскоростень з усіх боків одночасно. І побігли люди з міста, а воїни Ольги ловили їх... Так узяла Ольга город хитрощами, старійшин його спалила, багато людей побила або віддала у рабство, а решту примусила платити тяжку данину. Дві третини її одержав Київ, а третину — Вишгород, що був Ольжиним городом.

Так літописець Нестор у «Повісті временних літ» розповів про початок князювання Ольги та її помсту древлянам.

Разом з тим Ольга розуміла, що необхідно змінити довільний та безладний спосіб збирання данини, який спричинився до смерті Ігоря. Вона впровадила перші в Київській Русі «реформи», чітко окресливши землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини. Княгиня водночас стежила за тим, щоб підлеглі не позбавлялися засобів до існування й відтак могли сплачувати данину. Закріпивши за княжою казною виняткові права на багаті хутовим звіром землі, вона в такий спосіб забезпечила себе постійним прибутком. Аби краще знати свої неозорі володіння, Ольга часто подорожувала. Піддані відчували її рішучість і державну розсудливість. Вона здійснила ряд реформ, створила так звані погости для стягування данини, запровадила регламентацію феодалних повинностей тощо.

У зовнішніх відносинах Ольга віддавала перевагу дипломатії перед війною. 956 р. княгиня їде до Константинополя для переговорів з візантійським імператором. Хоч у літописах багато йдеться про те, як вона перехитрила імператора, за іншими джерелами, переговори виявилися не дуже вдалим. Але вже те, що наймогутніший правитель християнського світу погодився зустрітися з Ольгою, свідчить про зростаюче значення Києва. При ній розширилися міжнародні зв'язки, зміцніли торговельні й політичні стосунки з Візантією.

Константинополь, або Царгород, як його називають давньоруські літописи, в X ст. був справжньою світовою столицею. Константан Багрянородний, при якому Ольга відвідала Царгород, письменник і історик, 949 р. у своєму творі «Про народи» з подробицями описав торговельний шлях між Києвом та Константинополем — по Дніпру та Чорному морю. Далі шлях йшов на північ — до Новгороду та Балтійського (Варязького) моря, й тому мав назву «з варягів у греки». Велика армада лодій-човнів, як розповідає Нестор, доставила у гавань Константинополя Золотий Ріг понад 100 осіб посольства Ольги з обслугою і воїнами — майже 1500 чол. Розкішне оздоблена подія княгині привернула увагу візантійців: посередині її стояв намет з коштовної тканини, борти, весла і щоглу прикрашала різьба, ніс події, мав вигляд якоїсь химерної тварини-грифона чи дракона, шовкове вітрило було прикрашене князівською емблемою — золотим тризубом. Навет охороняло кілька воїнів у бронях зі списами у руках, снували численні служниці.

Константин Багрянородний описує перший офіційний прийом Ольги, який відбувся 9 вересня у Магнавському залі імператорського палацу. То був дивовижний спектакль. Для нас важливо, що Ольгу було звільнено від проскінесису, тобто потрійного укліна, який відвідувачі повинні були робити перед імператорським тронем, падаючи ниць. Препозит біля дверей голосно вигукнув: «Шляхетна архонтиса Ольга-русинка з посольством від архонта Русі Святослава». Княгиня повільно, з гордовитою постановою, дивлячись просто на імператора, що сидів на троні, увійшла до залу і, приклавши руку до серця, вклонилася. Так само вчинили й члени посольства. Після відповіді Ольги на різні запитання імператора з бічних дверей до зали почали заходити служники з скриньками, діжками, посудинами, сувоями. Це були подарунки від шляхетної архонтиси та посольства Русі великому імператорові ромеїв. Найбільше враження справили внесені на двох жердинах хутра соболів, горностаїв, бобрів, великі ведмежі шкури. Трохи пізніше відбувся ще один прийом і бенкет-кліторій в іншому залі — Трикліні Юстиніана. Тут Ольга була разом з імператрицею

Оленою та її невісткою Феофано. Ділова ж розмова з імператором Константином відбулася між прийомом та бенкетом. Ольга говорила про причини, що привели її з посольством до Царгорода. Серед дослідників і нині точаться суперечки щодо змісту розмови — джерела не дають вичерпної відповіді на це запитання. Але найбільш вірогідно те, що Ольга вела переговори про хрещення Русі. Сама княгиня таємно, з огляду на язичеське оточення, хрестилася у Києві ще до подорожі у Царгород. Просила прислати єпископа для Русі, мудро вбачаючи в прийнятті рідною країною християнства шлях до розквіту зв'язків з найрозвиненішими державами світу.

Ольга чекала на відповідь майже півтора місяця. Вона сама, її почт та послы жили у Константинополі, а решта з київського посольства — у своїх човнах-лодіях. Нелегким було те чекання. Та Ольга не втрачала часу — знайомилась з Константинополем. Різні дива Царгорода, його собори, іподром вона потім довго згадувала у рідному Києві. Побудувала православні церкви. За свідченням пізнього Іоакимівського літопису, збудувала дерев'яну церкву святої Софії поблизу Золотих воріт. Присвячена премудрості Божій церква мала стати кафедрою митрополита Київського, запрошеного на Русь єпископа. Та не діждалась княгиня здійснення своєї мрії — церква згоріла 1017 р. Пізніше Ярослав Мудрий на тому місці збудував кам'яний Софійський собор, який досьогодні стоїть як святиня України.

Чому ж відмовив імператор Візантійський в прилученні Київської Русі до християнського світу? Тому, що син Ольги, великий київський князь Святослав, верхник Русі, був язичником. Сама ж Ольга була вже християнкою. Приїхала з священником Григорієм. Подарувала імператору золоте з коштовним камінням блюдо, яке довго прикрашало ризницю Константинопольського головного собору. На ньому були християнські символи — зображення Христа на коштовному камені, й призначене воно було для церковної служби. Язичниця не могла б зробити такого дарунку. Ольга прийняла благословіння патріарха під час урочистої відправи у Константинопольській Софії. Ця акція за згодою самої княгині й завдяки візантійцям була сприйнята як її дійсне хрещення. Подія поступово набула розголосу в середньовічному світі і переросла з особистої справи Ольги у важливий державний акт. «Повість временних літ» стверджує, нібито імператор сватався до Ольги, але княгиня його перехитрувала: сказала, що тому не годиться знатися з язичницею, й попросила, щоб цар сам її охрестив, однак після хрещення, під час якого Константин назвав її за обрядом «дщерею», відмовилася стати дружиною. Мовляв, закон християнський не дозволяє такого шлюбу. Цей факт, як і багато інших, без сумніву, потрапили до літопису з народних переказів про Ольгу, її хрещення та перебування в Царгороді.

18 жовтня, в неділю, був прощальний прийом. І відмова...

Повернувшись додому, Ольга почала вмовляти сина Святослава перейти до християнської віри, але той, боячись насмішок і незадоволення власних дружинників, відмовився.

959 р. Ольга звернулася до германського імператора Оттона I з проханням прислати єпископа для хрещення Русі. Оттон погодився — прислав Адельберта. Та непривітно зустріли його на Русі. Прибічники Святослава відправили посольство ні з чим. Ольга не втратила реальної влади. Від безсилля почала руйнувати язичницькі капища, силою віри своєї впливала на співвітчизників...

Ольга померла 11 липня 6467 р. (від створення світу), тобто — 969 р., проживши у християнстві 15 років. Перше місце її поховання невідоме. Але знаємо, що князь Володимир, який хрестив Русь, переніс її останки до Десятинної церкви Богородиці й поховав у кам'яному саркофазі. Церкву було зруйновано 1240 р. татаро-монголами. Знайдена археологами шиферна гробниця княгині Ольги — справжній витвір середньовічного мистецтва — зберігається нині у Софійському соборі.

Ольгу не просто вшановували нащадки — її було канонізовано. Прилучення Ольги до лику святих відбулося ще в домонгольські часи. Вона була п'ятою (після Бориса, Гліба, Феодосія Печорського, Микити Новгородського) святою. Вже з першої половини XI ст. зображення Ольги з'являються у Візантії й Київській Русі. Фрески Софійського собору в Києві були добре знані на Русі та в інших

країнах. Портрети княгині у вигляді ікон прикрашали житла багатьох людей Русі. Іларіон порівнює Ольгу та Володимира з Константином Великим та його матір'ю Оленою, за яких у Візантії християнство стало державною релігією. Нестор-літописець прославляє Ольгу як зорю, що передвіщала схід християнства на Русі. Іаков Мніх описує Ольгу напрочуд розумною, привабливою, мудрою, святою духом і тілом. Безцінні мініатюри хроніки Іоанна Скилиці, а також Радзівілівського літопису XV ст. зображують її як державного діяча.

4 вересня 1911 р. в Києві, на перехресті Караваївської, Пушкінської та В. Васильківської вулиць (сучасна пл. Толстого) було освячено багатофігурний пам'ятник «Княгині Ользі Св.». На жаль, 1919 р. скульптуру Ольги скинули, а на її місце встановили бюст Т. Шевченка. Бокові постаті Андрія Первозванного, Кирила та Мефодія було сховано під фанерними кубами. 1920 р. пам'ятник Т. Шевченкові перенесли до іншого місця, а в березні 1923 р. комунальний відділ Києва розпорядився остаточно зняти фігури. Постамент лишився цілим до 1926 р. Тепер там клумба.

Олександр ОЛЕСЬ

Княгиня Ольга

Тихий, теплий літній ранок.
Сонце встало. Вітер спить.
Вийшла дівчина на річку,
Сіла в човен і сидить.

Чарівка сама, як ранок,
Задивилася на світ...
Білий шус на синіх хвилях,
На деревах — білий цвіт.

Любо жити на цім світі,
Щастя лютого ждучи...
Ах, коли б лише згадати
Сон, що снився уночі.

Дивний сон... Якись палати,
Лицар в зброї на коні...
Ліс такий страшний, таємний...
Поле... Море вдалині.

Далі хмари, грім, пожежа,
Плач і стогін з-під землі.
Лицар-велетень в кайданах,
Кров на білому чолі.

І замислилась красуня...
Згадка в серце їй вп'ялась...
Нагло шелест... Обернулась:
Перед нею — Ігор-князь.

На йому убрання просте,
Без оздоби, без відзнак,
Лук з залізними кінцями,
Збоку страли, сагайдак.

Привітався з нею Ігор,
Попросив перевезти...
Загойдавсь на хвилях човен
І поволі став плисти.

І очей не зводить Ігор:
Що за дівчина-краса!
Заговорить: думка — сонце;
Очі — сині небеса.

Хто вона, чия і звідки,
Князь докладно розпитав,
А на другий день по неї
І сватів своїх послав.

І за князя вийшла заміж
Проста дівчина з села
І до смерті вірним другом
Князю Ігорю була.